

J. Schillings, *Het tolerantiedebat in de Franstalige geleerdentijdschriften uitgegeven in de Republiek der Verenigde Provinciën in de periode 1684-1753* (Dissertatie Nijmegen 1997, Studies van het Instituut Pierre Bayle voor intellectuele betrekkingen tussen de West-Europese landen in de nieuwe tijd XXVII; Amsterdam, Maarssen: APA-Holland university press, 1997, xxii + 253 blz., f85,-, ISBN 90 302 1037 0).

Wie waren de auteurs van wat we met een modern woord recensies zouden noemen in de Franstalige geleerdentijdschriften uit de Republiek gedurende de zeventig jaar na de herroeping van het Edict van Nantes? Schillings kan ze in zijn dissertatie aanwijzen: voor zijn overzichtspublicatie — er zijn er jammer genoeg nog maar zo weinig — is hij in staat in drieëntwintig tijdschriften (van de vijfentwintig die verschenen) zestig in een bijlage opgesomde journalisten te traceren. Daarvan waren de meeste gereformeerd, niemand luthers en vele gewezen kloosterlingen. Zelden betrof het katholieken. De eerste 'generatie' was vrijwel zonder uitzondering hugenoot en alle journalisten hadden, indien zij ooit een studie ondernamen, dat gedaan in Saumur of Genève. Deze gegevens tekenen dit milieu van het liberale, liever gezegd vrijzinnige protestantisme. Want in bijna alle tijdschriften kwam de kwestie van de verdraagzaamheid aan bod. Hier vallen dan natuurlijk de grote namen van Pierre Bayle, Jean le Clerc, maar ook andere, kleiner van statur, waren daarom niet minder belangrijk in het debat. Schillings gaat bij zijn onderzoek uit van wat de Duitse geleerde Johannes Kühn in 1923 over het begrip tolerantie had betoogd. Kühn meent, dat tolerantie en de component intolerantie — historisch gezien — neutrale concepten zijn. Zij zijn 'waardeloos' en de invulling ervan hangt volledig af van de contemporaine omstandigheden en doeleinden, die men nastreefde. Niet elke hedendaagse strijder voor mensenrechten en tolerantie zal hiermee kunnen instemmen, maar voor een historisch onderzoek naar opvattingen uit de late zeventiende en eerste helft van de achttiende eeuw in een bepaalde protestantse kring lijkt dat een juist perspectief.

Voor zijn boek heeft Schillings daarom de contemporaine ideeën als uitgangspunt genomen. Bij tolerantie dacht men toen allereerst aan religieuze tolerantie, die strict werd onderscheiden in een civiele en een kerkelijke component. Elk deel kende zijn eigen regels volgens de vrijzinnig protestanten en hun grote verwijt aan de katholieke kerk was nu juist dat zij de twee door elkaar liet lopen. Na een terugblik in vroeger tijden en de polemieken, die toen werden gehouden, introduceert Schillings de standpunten binnen de groep, die hij bespreekt door voor wat het eerste civiele gedeelte betreft de nadruk te leggen op het belang van tolerantie voor het individu en zijn geweten en het gevaar dat uitging van regelend optreden van de kerkelijke overheid. Voor het tweede, dikwijls door predikant-journalisten verdedigd, ging het meer om het bestaansrecht van verschillende kerkgenootschappen. Hier kon het model dat John Locke had verdedigd als voorbeeld dienen, waarin het kerkelijk gezag het laatste woord had. In zijn hoofdstuk over de civiele tolerantie en haar grenzen volgt de auteur talrijke diverse reacties op verschenen publicaties in de tijdschriften. De overheid had de opdracht de godsdienst zich te laten ontplooiën, maar geen bevoegdheid geloofsdwang uit te oefenen. Atheïsten konden echter bij geen enkele schrijver behalve bijvoorbeeld Bayle of Etienne Luzac op tolerantie rekenen. Zij waren letterlijk 'gewetenloos' en werden dus in een staat die uitging van de zedenleer van het geloof als ongewenst gezien. Ook joden vormden voor auteurs in de periodieken een 'lastig' element, dat zich niet liet bekeren, al veroordeelden de journalisten hun vervolging door de katholieken in Oost-Europa. Naast de verfoeide socinianen, quakers en hernhutters ging het vervolgens om de staatsgevaarlijke activiteiten van de katholieke kerk als instituut, niet om de individuele katholieke gelovige. Men toonde zich soms beschaamd vanwege de toen waargenomen verdraagzaamheid van de mohammedanen, die groter bleek dan de christe-

lijke. De kerkelijke tolerantie — het volgende grote hoofdstuk— diende eveneens het primaat van het geweten van de gelovige voorop te stellen. Maar de toenemende druk van de kerkelijke gezagsdragers op hun lidmaten had juist dit element van eigen gewetensonderzoek benard. Dat moest bovendien liefst wel volgens het dogma van de kerk te verlopen, die met die houding toch wel erg op de doctrine van de onfeilbaarheid in de katholieke kerk begon te lijken, zo werd geklaagd. De journalisten kwamen aan de hand van Locke's invloedrijke maar tegenwoordig volgens Schillings in het tolerantieonderzoek verwaarloosde *Reasonableness of Christianity* uit 1695 tot hun opstelling. In Engeland was veel over het daarin gepropageerde eenvoudige geloof te doen geweest, maar de journalisten bewonderden de verdraagzaamheid in dat land zeer. Zij verloren daarbij de reële toestand met conflicten en repressie eigenlijk uit het oog. Ook het streven naar eenwording tussen lutheranen uit Tübingen, waar C. M. Pfaff de stuwende kracht was, en calvinisten onder leiding van J. A. Turretini uit Genève verwekte groot enthousiasme in de tijdschriften. De stad van Calvijn was na decennia van strenge orthodoxie rond de eeuwwisseling onder invloed van de progressieve leer uit de academie van Saumur een bolwerk van vooruitstrevendheid geworden. Desalniettemin liet het resultaat van de fervente pogingen lang op zich wachten.

Schillings heeft een goed gedocumenteerd en gestructureerd boek geschreven over een materie, die op deze wijze nog niet was onderzocht. Het zal immers wel wat uithoudingsvermogen hebben gevergd om de soms zeer breedvoerige artikelen in de betreffende geleerdentijdschriften nauwlettend door te nemen. Dat kan zijn weerslag hebben op de betoogtrant van de moderne auteur, een gevaar waaraan Schillings niet altijd helemaal is ontsnapt, al heeft hij telkens samenvattingen van lange betogen opgenomen. We kennen nu in elk geval alle nuances, die het debat over verdraagzaamheid in deze Franstalige tijdschriften vertoonde.

E. O. G. Haitsma Mulier

O. Steeno, *Joannes-Remigius Jacquelart uit Nijvel (1721-1809). Professor Regius aan de medische faculteit van de oude universiteit Leuven (1745-1790)* (Leuven, Amersfoort: Acco, 1997, 139 blz., ISBN 90 334 3884 4).

Publicaties over de geschiedenis van het universitaire onderwijs en inzonderheid de geschiedenis van de geneeskunde verschijnen niet om de haverklap. De loopbaan van Jean Remi Jacquelart is dan ook een welkome, zij het bescheiden, bijdrage tot een betere kennis van dit milieu in de achttiende eeuw.

Geboren te Nijvel in 1721 begon hij na zijn medische studies een eigen praktijk in zijn geboortestad. Via de Leuvense 'professor Rega' lukte het hem, weliswaar niet de eerste keer, een voltijdse leeropdracht voor botanica te verkrijgen, toen nog een professoraat van de lage orde, net zoals dat van scheikunde en beide pas eind zeventiende en achttiende eeuw ingesteld. Na verloop van tijd bekleedde hij ook de koninklijke leerstoelen waarvan de titularissen, zoals de eerstgenoemde, door de regering werden aangesteld. De twee oudste leerstoelen betroffen de theorie en de praktijk van de geneeskunde en werden bezet door 'professores primarii', benoemd door het Leuvense stadsbestuur. Samen met de 'professores Regii' namen ze de examens af en streken ze de examengelden en emolumenten op. In de achttiende eeuw was echter beslist dat enkel doctors extra vergoedingen mochten ontvangen. Toen Jacquelart zijn doctoraat wilde behalen werd dit lang tegengewerkt door zijn collega professor Van Rossum, die niet bereid was zijn inkomsten te delen met een nieuwe doctor. De invloed van deze laatste